

Ὁ ποιητὴς τραγούδια πλειὰ δὲ θέλει,
 Τὰ μάτια τὰ γλυκὰ πλειὰ δὲν ὕμνει,
 Πολεμιστὴς ἐγένηκε καὶ βέλη
 Σκορπίζει εἰς τὴν ἀχάριστη τῆ γῆ.

Στέφανος Μαρτζώκης.

ΠΩΣ ΚΑΙ ΔΙΑ ΤΙΝΩΝ ΑΠΕΔΙΔΕΤΟ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ *

Αἱ ἱστορικαὶ καὶ νομικαὶ μελέται ἀμειβαίως συμπληρούμεναι παρέχουσι ταῖς κοινωνίαις διδασκτικὰ πορίσματα, ἀφ' ὧν ῥυθμίζονται ἐπὶ τὸ βέλτιον. Φωτίζοντες τοὺς νόμους διὰ τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἱστορίαν διὰ τῶν νόμων, εὐρίσκωμεν τὸ μέσον, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς ὀριστικὰ συμπεράσματα καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὰ νομοθετήματα καὶ τὴν ἐργασίαν τσοσούτων αἰώνων καὶ τόσων λαῶν.

Ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ ἐκπροσώπησις τῆς δικαιοσύνης, θεμελιώδους βάσεως τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν, ἀπετέλεσεν ἀείποτε τὸ κυριώτατον ἔργον τῆς συντάξεως αὐτῶν. Ἐν τοῖς προϊστορικαῖς χρόνοις, ὅτε εἰς μόνον ἦν ὁ ἀντιπροσωπεύων τὴν δημοσίαν ἐξουσίαν καὶ τὸ κράτος τῆς πολιτείας, οὗτος ἦν νομοθέτης ἅμα καὶ δικαστής. Βραδύτερον αἱ ιδιότητες αὗται ἐχωρίσθησαν καὶ ἡ δικαιοσύνη ἤσκειτο κατ' ἐπιτροπὴν ρητῆν ἢ σιωπηρὰν τῆς δημοσίας ἐξουσίας, ἀρχεσθείσης μόνον εἰς τὸ νομοθετεῖν· ὁ νομοθέτης διαγράφει τοὺς κανόνας, καθ' οὓς αἱ μεταξὺ τῶν πολιτῶν σχέσεις, εἴτε αἱ ἰδίᾳ ἐκάστου αὐτῶν, εἴτε αἱ ἐν συνόλῳ, ρυθμίζονται· ὁ δὲ δικαστὴς ἐπιλαμβάνεται αὐτῶν πρὸς ἐφαρμογὴν κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας περιστάσεις. Ὁ νομοθέτης παρασκευάζει διὰ τὸ μέλλον· ὁ δικαστὴς ἐπιλαμβάνεται μόνον τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἐν ἐνὶ καὶ μόνῳ προσώπῳ συγκέντρωσις τῶν ἐξουσιῶν τούτων καθίστησι τὴν τυραννίαν, ἧς ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἐν τῇ πολιτείᾳ διαρκὴς σύγκρουσις καὶ ἀναρχία. Ἡ κατάπτωσις τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἐγένετο διότι ἡ ἀγνότης τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου διεθάρη ὑπὸ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, ὄντων νομοθετῶν ἅμα καὶ δικαστῶν.

Τοῦτ' αὐτὸ παρατηρητέον καὶ ἐν τῇ προϊστορικῇ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν ἀνεκλίξει. Ἡ δικαιοσύνη ἀντικαθίστατο ὑπὸ τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου. Ἡ βία ἦν τὸ δίκαιον. Βραδύτερον ὅτε ὁ πληθυσμὸς τῶν

* Σημ. Δ. Π. Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ Παρνασσῶ.

πόλεων ἐγένετο μείζων, ἢ ἐπὶ τοῦ πλήθους ἄσκησις τοῦ δικαίου τοῦτου κατέπεσε βαθμηδὸν καὶ ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξις ἐπήνεγκε τὸν δικασμὸν τῆς ἐξουσίας. Τὸ νομοθετεῖν ἀφῆθη τοῖς ἄρχουσι, τὸ δὲ τοῦ δικάζειν δικαίωμα ἤσκειτο μὲν ὑπ' αὐτῶν ἢ ὑπ' ἀντιπροσώπων, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει παραδειγμένων κανόνων, ὧν ἡ παραβίασις δὲν ἐπετρέπετο αὐτοῖς ἢ ἐπὶ κινδύνῳ καταρρίψεως ἢ ἀποβολῆς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς αἰῶνας, ὅτε σὺν τῇ μορφώσει ἐπῆλθεν ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ φρονήματος, τὸ τοῦ δικάζειν δικαίωμα ἀφῆρέθη τελείως ἀπὸ τῶν ἀρχόντων, μεταβιβάσθην εἰς δικαστήρια, ὀργανωθέντα ἀναλόγως τῷ πολιτεύματι καὶ τῇ ἀναπτύξει τῶν πόλεων. Αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Ρώμη, τὸ Ἀττικὸν καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἀνεπτύχθησαν οὕτω, καὶ καθώρισαν τὰς ἀρχάς, αἵτινες γενόμενοι κανόνες, προσέλαβον τὴν τελείαν ἐκείνην ὄψιν, ἧς οἱ νεώτεροι χρόνοι οὐδ' ἀρτιωτέραν οὐδ' ἀκριβεστέραν ἠδυνήθησαν νὰ διαπλάσωσι. Τὸ Ἀττικὸν δίκαιον, ὅπερ ἡ συγκεντρωτικὴ τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων πολιτεία δὲν ἀφῆκεν ἵνα λειτουργήσῃ καὶ ἀναπτυχθῇ ἀσχέτως πρὸς αὐτήν, ἀπ' αὐτῆς ἐν τῷ γενικῷ αὐτοῦ χαρακτῆρι ἀπορρέει καὶ λειτουργεῖ· τὸ δὲ Ρωμαϊκὸν, ἀπ' ἐκείνου λαβὼν τὰς βάσεις καὶ τὰς ιδέας, ἀναπτυχθὲν κατὰ τοὺς μακροὺς καὶ μεγαλεπήθλους τοῦ βίου τῆς Ρώμης αἰῶνας, σχετισθὲν πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς γνώσεις τῶν πολλῶν λαῶν, οὗς τὸ Ρωμαϊκὸν δόρυ ὑπέβαλε τῇ κυριαρχίᾳ αὐτῆς, ὑπέστη τσσαύτας μεταβολὰς καὶ τσαύτας ἀνακαθάρσεις, ὥστε ἐπὶ τέλει νὰ ἐξέλθῃ τοιοῦτον, οἷον οἱ νεώτεροι χρόνοι, οἱ χρόνοι τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, ν' ἀποδεχθῶσιν αὐτὸ ὡς βᾶσιν τοῦ δικαίου αὐτῶν. Τὸ δίκαιον τοῦτο, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἐξεταζόμενον, τὴν αὐτὴν εἶχεν ἔννοιαν. Ἀλλ' ἡ ἐξωτερικὴ αὐτοῦ διατύπωσις καὶ μορφή ἐποικίλλεν ἀναλόγως τῶν διαπόντων ἐκάστην πολιτείαν θεσμῶν, κατὰ τοῦτο δὲ τὸ Ρωμαϊκὸν ὑπερέχει ὅτι οἱ θεσμοὶ αὐτοῦ καὶ αἱ ιδέαι διευτυπώθησαν εὐκρινέστερον καὶ ἀρμοδιώτερον πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου.

Διὰ τὸν μελετῶντα τὴν ἱστορίαν ἢ νομοθετικὴν καὶ δικαστικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ Ρώμης σύνταξις εἶναι μαρτύριον καὶ παράδειγμα περιφανές τῆς μεταξὺ τῶν ιδεῶν καὶ φρονημάτων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ τῆς κοινωνικῆς μορφώσεως ὑφισταμένης στενῆς σχέσεως. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν συνδέσμου τῶν δύο ἀθανάτων πολιτειῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἢ κατ' ἰδίαν ἐξέλιξις καὶ μελέτη τῶν ποικίλων φάσεων τῆς ἱστορίας αὐτῶν δύναται κατὰ πολὺ νὰ συμβάλῃ καὶ διδάξῃ τὰς πολιτείας τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐκπλήττει ἀληθῶς ἡ ἀντίθεσις τῶν χαρακτήρων τῶν δύο δημοκρατιῶν, αἱ ἡσυ-

χοι καί, ὡς εἰπεῖν, ὁμαλαὶ περίοδοι τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας πρὸς τοὺς ταραχώδεις καὶ αἱματηροὺς, ἀλλὰ μαγαλεπηθόλους χρόνους τῆς Ρωμαϊκῆς μεγαλουπόλεως, τὸ ἀφηρημένον πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸ ζωηρὸν καὶ ἀναπεπταμένον τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς, αἱ ἀρεταὶ καὶ κακίαι τῶν πολιτῶν ἀμφοτέρων τῶν λαῶν, ἡ σφοδρότης καὶ τὸ ἥσυχον τῶν παθῶν αὐτῶν, ἡ ἀμειβαία φιλοπατρία, τὸ νομοθετικὸν πνεῦμα τῶν πολιτειακῶν αὐτῶν ὀργανισμῶν. Οἱ νεώτεροι χρόνοι ἀπεδέχθησαν καὶ συνετάχθησαν εὐκολώτερον πρὸς τὰς ρωμαϊκὰς ἰδέας καὶ ἀρχάς, ὡς πρακτικωτέρας καὶ μᾶλλον εὐαρμόστους ἢ πρὸς τὸ ἀφηρημένον καὶ ἰδεωδές τῶν ὀργανισμῶν τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Τοῦτο δὲ διότι ἡ Ρώμη ἔζησε πλειότερον τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ διάφοροι αὐτῆς πολιτειακοὶ ὀργανισμοὶ ἔλαβον σταθερωτέραν τινὰ ὄψιν ὡς ἐκ τοῦ χρόνου, οἱ χαρακτῆρες ἐν αὐτῇ ἐμορφώθησαν παγιώτεροι, ὀριστικώτεροι καὶ πρακτικώτεροι, τὸ δίκαιον αὐτῆς ἐνετυπώθη καὶ συνεσωρεύθη, ὡς εἰπεῖν, ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα, εἰς πολυκριθμότερα καὶ κάλλιον συντεταγμένα νομοθετικὰ μνημεῖα, περισωθέντα μέχρις ἡμῶν πολὺ πλείονα τῶν μνημείων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν. Δὲν ἐπιτεταί ὁμοίως ἐκ τούτου ὅτι ὁ μηχανισμὸς τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος ἦν ἀπλούστερος τοῦ τῆς Ρώμης. Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς δημοκρατίας ἡ Ρώμη μετὰ τῶν ὑπάτων, τῶν τιμητῶν, τῶν πραιτόρων, τῶν ἀγορανόμων τῆς, τῶν ταμιῶν καὶ τῶν δημάρχων τῆς, εἶχε βεβαίως πολὺ πλείονας ἀρχάς τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ἐν Ρώμῃ, ἐκάστη τῶν ἀρχῶν τούτων εἶχεν ὀρισμένα καθήκοντα καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ρώμῃ δημοσίαι ὑπηρεσίαι οἵαδῆποτε, εἰς ἣν ὁ νόμος νὰ μὴ καθώριζε λεπτομερῶς τὴν θέσιν τῆς. Ἀφ' ἑτέρου ἡ Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία ἔσχε μικρὰν μόνην περίοδον βίου. Ἀπὸ τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Κλεισθέους μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Δημοσθένους, δύο μόνον αἰῶνες παρῆλθον καὶ κατὰ τὸν δεῦτερον τούτων μόνον, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Ἐφιάλτου, δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἡ Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν αὐτῆς μορφήν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ ἀνεξαρτησία τῶν Ἀθηνῶν ὑπέκυψεν εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐντεῦθεν ἡ χρονικὴ αὕτη περίοδος τέσσαρας μόνας γενεὰς περιλαβοῦσα, ἔχει λίαν στενὰ τὰ ὅρια αὐτῆς ἵνα διακριθῇ καὶ ἀποτυπώσῃ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπιζήσῃ καὶ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῶν μετέπειτα χρόνων.

Ἐκ τῆς ἱστορικῆς τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἐρεύνης μικρὰ ἔχμεν ἴν' ἀντλήσωμεν διδάγματα. Ἄλλως δὲ τῆς μακραίωνος ἐκείνης ἐποχῆς αἱ ἱστορικαὶ πληροφορίαι ἐλλείπουσιν ἡμῖν παντελῶς, καὶ ἡ θεὰ

τῆς δικαιοσύνης δὲν εἶχεν ἔτι στήσαι τὸν θρόνον αὐτῆς ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου. Ἀληθῶς μακρὸς παρήλθε χρόνος, ἵνα οἱ λαοὶ τῶν αἰώνων ἐκείνων δυνηθῶσι νὰ διατυπώσωσι τὰς ιδέας αὐτῶν καὶ τὸν λόγον ἐγγράφως καὶ νὰ καταστήσωσι ταῦτα διαρκῆ καὶ μόνιμα. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὰς ἐλαχίστας σωζομένας ἑκασταχοῦ ἐν ταῖς τῶν ἀρχαίων συγγραφαῖς καὶ τῷ Ὀμήρῳ πληροφορίας, πᾶσαι αἱ πράξεις, αἱ μεταξύ τῶν κατοίκων συνομιλοῦμεναι διεξήγοντο τότε προφορικῶς, καὶ ἡ μόνη μέθοδος ἵνα καθιστῶσιν αὐτὰς δημοσίας καὶ ἐντεῦθεν ὑποχρεωτικὰς ἦν ἡ ἐνώπιον μαρτύρων περὶ αὐτῶν ὁμολογία τῶν συμβαλλομένων¹. Συνήθως δὲ ἡ ὁμολογία αὕτη ἐγένετο δημοσία καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ὅτε δ' Ἀβραάμ ἠγόρασεν ἀπὸ τῶν Ἐφραῖμ σπήλαιόν τι ἵνα ἐνταφιάσῃ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Σάρραν, ἡ ἀγοροπωλησία αὕτη ἐγένετο ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ². Ὁ Ὀμηρος ἐν τῇ περιωνυμίᾳ ἐκείνῃ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως περιγραφῇ, παρέστησε δύο ἄνδρας φιλονεικοῦντας ἐν πληθούσῃ ἀγορᾷ διὰ τὴν ὑφειλομένην ἕνεκα τελεσθέντος ὑφ' ἐνὸς αὐτῶν φόνου ἀποζημίωσιν, καὶ

... ὁ μὲν εὔχετο πάντ' ἀποδοῦναι
 δήμῳ πιφαύσκων, ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἐλέσθαι³.

Ἐν τέλει δὲ καταφεύγουσιν ἀμφότεροι εἰς τοὺς μάρτυρας, ἵν' ἀποδείξωσι τοὺς ἰσχυρισμοὺς των. Ἀλλὰ μήτοι καὶ σήμερον δὲν εὔρηνται ἔτι λαοὶ οὐδεμίαν κατέχοντες γραφὴν καὶ παρομοίως μέσοις χρόνοις πρὸς βεβαίωσιν τῶν πράξεων καὶ τῶν συμβάσεων αὐτῶν;

Ἀπεδίδοτο δέ, ὡς εἶπομεν, ἡ δικαιοσύνη ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, ἀθροισμένου συνήθως ἔξω τῶν πόλεων πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῶν. Ὁ Ἰωβ ἀνχοῖρει ὅτι τοιαύτη ἦν ἡ πρακτικὴ τῶν χρόνων του⁴. Ὁ Μωϋσῆς ὡσαύτως μνημονεύει τοῦ ἀρχαίου τούτου ἐθίμου, ὅπερ κατὰ τὸν Ὀμηρον ὑφίστατο ἔτι κατὰ τοὺς ἠρωϊκοὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους⁵. Ἡ τῆς τέχνης τοῦ γράφειν ἄγνοια κατέστησε τὴν δημοσιότητα τὸ μόνον μέσον πρὸς βεβαίωσιν τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων.

Οἱ πρῶτοι πάντων τῶν λαῶν νόμοι ἦσαν εἰδός τι ἐμμέτρων ποιημάτων, ἅτινα ἐψάλλοντο⁶. Ὁ Ἀπόλλων κατ' ἀρχαιοτάτην τινὰ παρα-

¹ Ὀμήρου Ἰλιάδος Σ. 499.—Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς 1. Π. 134.

² Γενέσεως κεφ. 23.

³ Ὀμήρου Ἰλιάδος Σ. 499.

⁴ Γενέσεως κεφ. 9.

⁵ Γενέσεως κεφ. 23 κ. 28.—Ὀμήρου Ἰλιάδ. Σ. 497.

⁶ Πλάτων ἐν Μιν. 507.—Ἀριστ. προβ. 19.

δοσιν, ἦν εἰς τῶν πρώτων νομοθετῶν, τοὺς δὲ νόμους αὐτοῦ συνέθηκε καὶ ἔφαλεν ὑπὸ τοὺς ἤχους τῆς λύρας του¹. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τῶν προϊστορικῶν χρόνων, φαίνεται ὅτι οἱ πρώτοι αὐτῆς νόμοι διετυπώθησαν ἐν εἰδῆι ᾠμάτων, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰσπανίᾳ, ἧς οἱ κάτοικοι ἔφαλλον τοὺς νόμους αὐτῶν, ὡς ὁ Στράβων διηγεῖται², ἐκμυθάνοντες ἀπὸ στήθους. Ταῦτόν ἦν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίαις Γερμανοῖς. Ὁ Taistin ἑθεωρεῖτο παρ' αὐτῶν ὡς ὁ πρῶτος νομοθέτης, οὗ οἱ νόμοι ἐγράφησαν διὰ στίχων καὶ ᾠμάτων³.

Ἀλλὰ δὲν ἤρκει μόνον ἡ τῶν νόμων καθίδρυσις, εἶδει καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν καὶ ἡ πρὸς ἀπαφυγὴν τῶν ἐρίδων, αἵτινες ἠδύναντο νὰ γεννηθῶσι μεταξὺ τῶν διαφορομένων, ἐξεύρεσις τῶν καταλλήλων μέσων. Ἡ τῆς δικαιοσύνης διεύθυνσις εἶναι ἡ βᾶσις καὶ τὸ θεμέλιον πάσης κοινωνίας⁴. Ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις πᾶς πατήρ ἦν ὁ φυσικὸς δικαστὴς τῶν ἀναφυομένων μεταξὺ τῶν τέκνων τοῦ διενέξεων. Ἀλλ' ὅτε πλείονες οἰκογέναιαι συνηνώθησαν ἐν κοινῷ, ἐδέησε πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν γινομένων, μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν νῦν, ἐρίδων καὶ διαφορῶν, νὰ ἐκλέξωσιν ἓνα διαιτητὴν κοινόν, οὗτινος ὁ χαρακτήρ καὶ ὁ βίος παρεῖχον πᾶσαν βεβαιότητα περὶ τῆς ἐντίμου διαχειρίσεως τῆς ἐμπιστευθείσης αὐτῷ ὑπηρεσίας. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ πρώτη μορφή ὑπ' ἣν ἤρξατο ἡ δικαιοσύνη φαινομένη. Βεβαίως ὑπῆρξαν χρόνοι κατὰ τοὺς πρωτογενεῖς τῶν κοινωνιῶν αἰῶνας, καθ' οὓς ἡ ἀπλή τεμαχίει γῆς κατοχὴ ἢ οἰονδήποτε ἄλλο φυσικὸν προνόμιον ἤρκει τινὲ ἐν' ἀντιπαιηθῆ τὸ τοῦ δικάζειν καὶ ἄρχειν δικαίωμα, ἀλλ' οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι ἦσαν χρόνοι πίεσεως καὶ βίας, καθ' οὓς τὸ δίκαιον ἦν εἰκονικὸν καὶ ψευδές. Ἡ πρώτη δικτύπωσις τῆς ἰδέας κοινοῦ διαιτητοῦ ἢ δικαστοῦ ἐγένετο ἐντεῦθεν ἡ πρώτη τοῦ πολιτισμοῦ ἐμφάνισις καὶ ἡ σύστασις τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἣν διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως περιέβαλεν ἡ νεοσύστατος κοινωνία, ἐγένετο ἡ πρώτη ἀναγνώρισις τοῦ δικαίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ δικαιοσύνη ὑφίσταται καὶ ζῆ δι' ἑαυτῆς ὡς φῶς καὶ ὡς ἀλήθεια, ἀλλ' ἵνα ἐφαρμόζηται ἐν ταῖς ἀνάγκαις τῆς κοινωνίας, δεόν νὰ δεικνύηται ὑπὸ τινα τύπον αἰσθητῶν, νὰ ὑπάρχη ἐν μέσῳ αὐτῆς ὡς νόμος γραπτός, ἐνεργὸς καὶ κάτοχος πάντων τῶν ἀναγκάσιων μέσων, ἵνα φοβῶνται καὶ ὑπακούωσιν αὐτῇ. Δεῖται οὖν δικαστῶν, λειτουργῶν καὶ ὀργάνων, ἀνδρῶν ἀγ-

¹ Στράβωνος γεωγρ. 1. IX. 646.

² Στράβωνος I. III 204.

³ Αἰλιανοῦ ἱστορ. ποικιλ. 1. 39.

⁴ «Κοινωνικὴν γὰρ ἀρετὴν φασὲν τὴν δικαιοσύνην, ἣ πάσας ἀναγκαῖον ἀκολουθεῖν τὰς ἄλλας» Ἀριστοτέλους πολιτ. III. Ζ. § 8.

γελλόντων αὐθεντικῶς τοὺς νόμους αὐτῆς, δικαστηρίων ἐφαρμοζόντων αὐτοὺς καὶ δημοσίας δυνάμει ἀναγνωρίζουσης τὴν φωνὴν τῶν ἀρχόντων ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς.

Προβαίνοντες δὲ εὐρίσκομεν οὕτως ὅτι ἐν οἷς κράτεσιν ἢ διαίκτησις ἀνῆκεν ἐνὶ μόνῳ, αὐτῷ ἀνῆκεν ἢ τῆς δικαιοσύνης ἀπονομὴ καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐγένετο. Ἄλλ' ὅτε βραδύτερον, ὡς προομιαζόμενοι εἶπομεν, ἐγένοντο οἱ κάτοικοι πολυαριθμότεροι, ἢ δὲ τῆς δικαιοσύνης ἀνάγκη μείζων, ἐδέησε τότε νὰ ἐκλέξη οὗτος ὠρισμένον τινὰ ἀριθμὸν ἐμπείρων καὶ ἀνεγνωρισμένης ἰκανότητος καὶ χρηστότητος προσώπων, εἰς οὓς ὁ ἡγεμὼν ἐνεπιστεύθη καὶ μετέδωκε μέρος τῆς πρὸς ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης ἐξουσίας του. Ἡ Ἁγία Γραφή ταύτην ἀναφέρει ὡς τὴν πρώτην τῶν δικαστῶν καταγωγὴν. Βλέπομεν τὸν Μωϋσέα καταβεβλημένον ὑπὸ τὸ βάρος τῆς πληθύος τῶν δικαστικῶν ὑποθέσεων, ἀναγκαζόμενον ἐπὶ τέλει ἵνα ἐκλέξη πεπειραμένους τινὰς Ἰσραηλίτας, ἵν' ἀπεδίδωσι τὴν δικαιοσύνην τῷ λαῷ. Οἱ δικασταὶ οὗτοι ἐξεδίκαζον τὰς κοινοτέρας καὶ ἀπλουστέρας τῶν διαφορῶν, ἐπὶ δὲ τῶν σπουδαιότερων ἐζήτουν τὴν γνώμην καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Μωϋσέως¹. Συνήθως δὲ οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐλαμβάνοντο ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱερέων, λόγῳ τοῦ σεβασμοῦ, ὃν τὸ θρησκευτικὸν αὐτῶν ἀξίωμα ἐνέπνεε καὶ ἀληθῶς ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἔθνεσιν, οἱ ἱερεῖς φαίνονται οἱ πρῶτοι τῆς δικαιοσύνης ἀπονομεῖς, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ἡ ἱστορία².

Οὕτω δὲ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀνελίξει τῶν χρόνων ἐκείνων πρῶτους εὐρίσκομεν τοὺς Αἰγυπτίους διοργανώσαντας καὶ διαμορφώσαντας τὴν τῆς δικαιοσύνης ἀπονομὴν ὑπὸ ἀκριβῆ τινὰ τύπον τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ἐκ τὰ παρ' Ἑβραίοις περὶ τοῦ δικαίου αὐτῶν κρατοῦντα γινώσκουμεν μόνον ἐκ τῆς Βίβλου, τοὺς Αἰγυπτίους γινώσκουμεν ἐξ αὐτῶν τῶν νόμων αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν συζωμένων περὶ αὐτῶν μνημείων δυνάμεθα ἀσφαλῶς σχεδὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι, ὅτε οἱ Ἑβραῖοι ἐξήρχοντο τῶν ἑρίων τῆς βαρβαρότητος, οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον ἤδη μακρὸν παρελθόν πολιτισμοῦ. Παρὰ τοῖς Ἑβραίοις τὸ δίκαιον, καὶ ἰδίᾳ τὸ ποινικόν, γέμει βαρβαρικῶν ἐθίμων, ἐνῷ τὸ τῶν Αἰγυπτίων φαίνεται ἀπηλλαγμένον σχεδὸν τελείως αὐτῶν, προῖόν μακροῦ πολιτισμοῦ καὶ μακρᾶς κοινωνικῆς μορφώσεως. Τὸ τοῦ ἀντιπεπονηθότος ἀξίωμα, ὃπερ ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶσις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου καὶ πάντων τῶν πρωτογενῶν δικαίων, οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ πολλοῦ εἶχον ἀπαλείψει ἐκ τοῦ κώδικος αὐτῶν. Παρ' αὐτοῖς ἡ κοινωνία ὑποκαθίστατο ἐν τῇ τιμωρίᾳ τῶν ἐνόχων καὶ πάντα τὰ ἀξιώματα

¹ Ἐξόδου κεφ. 18.

² Pastoret, Histoire de la législation tom. III σελ. 225—279.

τῆς πολιτείας, τὰ παρ' Ἑβραίοις καὶ τοῖς ἄλλοις λαοῖς ἐν ταῖς χερσὶν ἐνός μόνου ἀνήκοντα; διενέμοντο παρ' αὐτοῖς καὶ εἰδικῶς ἀνετίθεντο τοῖς πολλοῖς ἐν τῇ εὐφόρῳ ἐκείνῃ παρὰ τὸν Νεῖλον χώρα.

Ἐντεῦθεν δὲ μεγάλως φαίνεται ἐπιδρᾶσαν τὸ Αἰγυπτιακὸν δίκαιον ἐπὶ τῶν δικαίων τῶν ἄλλων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν. Εἰς τῶν νεωτέρων γάλλων συγγραφέων, ὡς κ. Rabillout, ὁμιλῶν ὅπως ἐπέδρασεν ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ τὸ αἰγυπτιακόν, ἀποφαίνεται λέγων ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ Δωδεκαδέλτῳ αἱ ὑπ' αὐτῆς διατυπούμεναι ἀρχαὶ παρ' Αἰγυπτίων ἐλήφθησαν. Τὸ jus gentium, τὸ διεθνὲς δίκαιον, περὶ οὗ οἱ ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐπὶ τοσούτον ἠτχολήθησαν, ἀντιτιθέμενοι αὐτὸ πρὸς τὸ ρωμαϊκόν, δὲν ἦν, ὡς ἐπιστεύετο, προῖόν τοῦ ἰδίου αὐτῶν πνεύματος, ἀλλὰ δίκαιον ὑφιστάμενον ἤδη καὶ λειτουργοῦν. Πληθὺς αὐθεντικῶν κειμένων, πράξεις καὶ κείμενα νόμων καὶ διατάξεων, ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Χαλδαίας τελευταῖον ἀνευρεθέντα, ἀποδεικνύουσιν ἤδη ὅτι οἱ δύο μεγάλοι τῶν προϊστορικῶν χρόνων λαοί, οἱ παρὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀναγνωριζόμενοι ὡς μύσται αὐτῶν καὶ διδάσκαλοι, ἀπὸ χιλιάδων ἐτῶν εἶχον ἤδη δημιουργήσει τὸ δίκαιον τοῦτο.

Ἐπέρτατος τῆς δικαιοσύνης ἀρχηγὸς ἐν Αἰγύπτῳ ἦν ὁ βασιλεὺς. Ἐτιμῶρει, ἀπέλυεν ἢ ἐδίδοε χάριν κατ' ἰδίαν βούλησιν. Ἄλλ' ἢ αὐτοπρόσωπος ὑπ' αὐτοῦ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης σπανιώτατα ἐλάμβανε χώραν. Κατὰ Διοδώρον τὸν Σικελιώτην, τὸ δικαστικὸν τῆς Αἰγύπτου σύστημα εἶχεν ὡς ἐξῆς. Τριάκοντα δικασταὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκλεγόμενοι ἐκ τῶν πρωτεύουσῶν τῆς Αἰγύπτου πόλεων, τῆς Ἡλιουπόλεως, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Μέμφιδος, καὶ ἐκ τῶν ἐντιμωτέρων τοῦ βασιλείου ὀνομάτων, ἐδίκαζον τὰς κατὰ τὸ κράτος διαφοράς. Πρόεδρος διορίζετο ὁ ἀριστος αὐτῶν. Ἡ δικαιοσύνη παρείχετο δωρεὰν τῷ λαῷ, οἱ δὲ δικασταὶ ἀντημείβοντο γενναίως ὑπὸ τοῦ βασιλέως¹. Ἡ κατὰ τὰς συζητήσεις τῶν δικῶν διαδικασία ἐτελεῖτο ἐγγράφως², ἀλλ' ἵνα μὴ βραδύνη ἐπὶ πολὺ ἢ ἐκδίκασις τῶν ὑποθέσεων, δὲν ἐπετρέπετο ἢ μία μόνον ἀντάπαντησις³. Ὁ τοῦ δικαστηρίου πρόεδρος ἔφερε περιλαίμιον ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων, ἐκ τοῦ μέσου τοῦ ὀπίου ἐκρέματο εἰκὼν παριστῶσα τὴν ἀλήθειαν γυμνὴν καὶ τυφλὴν. Ἡ περὶ τὸν λαίμον τοῦ προέδρου περιβολὴ τοῦ κοσμήματος τούτου ἔθεωρεῖτο ὡς ἡ ἐναρξὶς τῆς συνεδριάσεως. Μετὰ τὸ πέρασ τῆς συζητήσεως καὶ τὴν τῶν δικαστῶν διάσκεψιν, ὁ πρόεδρος ἐδίδοε τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ διάδικον μέ-

¹ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου I σελ. 86—87.

² Διοδώρου αὐτόθι.

³ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου I σελ. 87.

ρος, ὅπερ ἐθεωρεῖτο ἔχον δίκαιον καὶ ἡ πράξις αὕτη ἦν ὁ τύπος τῆς ἐκδόσεως τῆς ἀποφάσεως¹. Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς εὐνομίας τοῦ Αἰγυπτιακοῦ λαοῦ ἦν ὁ πρὸς τοὺς νόμους ἄκρος αὐτῶν σεβασμὸς καὶ ἡ πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα ἐμμονὴ αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε σπανιώτατον ἢ ἀδύνατον ἦν διὰ τὴν Αἴγυπτον ἡ κατάργησις ἢ σύστασις νέων ἐθίμων καὶ νόμων.

Μετὰ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πρὸς ἀνατολὰς χρονολογικῶς πάντοτε βαίνοντες ἐν τῇ ταχείᾳ ταύτῃ ἐπιθεωρήσει τῶν δικαστικῶν ὀργανισμῶν τῶν προϊστορικῶν ἐθνῶν, ἐρευνήσωμεν ἤδη τὸ κατὰ τοὺς Πέρσας καὶ Ἀσσυρίους δίκαιον. Παρ' αὐτοῖς ἔτι, ὡς προοιμιαζόμενοι εἶπομεν, βασιλεὺς καὶ δικαστὴς ἦν ταύτόν. Ὁ θρόνος ἦν δικαστήριον καὶ ἡ ὑπερτάτη αὐτοῦ ἐξουσία διὰ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης ἐδείκνυτο. Ἀπ' αὐτῆς τῆς παιδικῆς καὶ νεανικῆς ἡλικίας αἱ βασιλεῖς ἐσπούδαζον καὶ ἐδιδάσκοντο τοὺς νόμους τῆς χώρας, ἡ δὲ διδασκαλία αὕτη ἦν κοινὴ καὶ καθωρισμένη ἐν τοῖς σχολείοις ὡς τὰ ἄλλα μαθήματα. Ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης, γινομένη πολλάκις καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων, ἤσκειτο ὑπὸ προσώπων ἐκλεγομένων ἰσοβίως ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἐπίβλεψιν καὶ φροντίδα, ἦν βραδύτερον οἱ διαδεζόμενοι τοὺς Ἀσσυρίους Πέρσαι βασιλεῖς ἤσκουν ἐνδελεχῶς, κολάζοντες ἀμειλίχτως τοὺς ἐκτρέπομένους τῶν καθηκόντων τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν δικαστάς. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι ὁ Καμβύσης ἐτιμώρησε θανάτῳ δικαστὴν δωροδοκηθέντα, καὶ ὅτι τὸ δέσμα αὐτοῦ ἠπλοῦτο ἐπὶ τῆς ἐδρας, ἐφ' ἧς ἐδίκαζεν, ἕνα χρησιμεύει ὡς προειδοποίησις διὰ πάντας τοὺς διαδόχους του. Οἱ δικασταὶ δὲ οὗτοι ὄφειλον νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ τὰ πενήκοντα ἔτη², οὐδεὶς δὲ ἀνελάμβανε τὸ ἀξίωμα πρὸ τοῦ χρόνου τούτου, φρονοῦντες ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν δικαστικῶν καθηκόντων, ἀφ' ὧν ἤρτητο ἡ περιουσία, ἡ τιμὴ καὶ ἡ ζωὴ τῶν πολιτῶν, ἀπῆρει τὴν σεμνότητα καὶ τὴν ὠριμότητα τῆς ἡλικίας.

Ἐπὶ τῶν αὐτῶν σχεδὸν βάσεων ἐρρυθμίζετο καὶ τὸ δικαστικὸν τῶν Ἑβραίων σύστημα. Καὶ ἀληθῶς μὲν ὁ δικαστικὸς ὀργανισμὸς αὐτῶν συγγέεται μετὰ τοῦ τῆς πολιτείας αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ ἥττον εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς πολιτικῆς μορφώσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' οὓς ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις τὸ δίκαιον εὕρισκατο ἔτι

¹ Αὐτόθι 58—86.

² «Οἱ δὲ βασιλῆες δικασταὶ κεκριμένοι ἄνδρες γίνονται Περσέων, ἐς οὗ ἀποθάνωσι ἢ σφι παρευρεθῆ τι ἄδικον, μέχρι τούτου: οὗτοι δὲ τοῖσι Πέρσησι δίκαε δικάζουσι καὶ ἐξηγηταὶ τῶν πατέρων θεσμῶν γίνονται καὶ πάντα εἰς τούτους ἀνακέεται» Ἡροδότου Ἱστορ. Γ. § 81.

ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτοῦ. Βάσις αὐτοῦ ἐγένετο ἡ θεοκρατία, ἣτις ἀπὸ τοῦ νομοθέτου αὐτῶν, τοῦ Μωϋσέως, μέχρι σήμερον διέπει ἔτι καὶ συκρατεῖ εἰς ἔθνος τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ, καίτοι διεσκορπισμένους ἀπανταχοῦ τῆς γῆς. Ἄλλως δέ, ὡς εἶπομεν καὶ ὡς θέλομεν ἰδεῖν, ἡ θρησκεία ἀπετέλεσεν ἀπανταχοῦ καὶ ἀείποτε τὴν βάσιν παντὸς πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ πάσης πολιτείας, ἰδίᾳ δὲ ἐν Ἀνατολῇ. Παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ παρὰ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν, παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, τὰ ἱερατικὰ πνεύματα καὶ αἱ θρησκευτικαὶ προλήψεις ἐγένοντο ἡ πηγὴ τοῦ κοινωνικοῦ αὐτῶν βίου καὶ μετ' αὐτῶν συνεμίγνυτο καὶ ἡ νομοθεσία αὐτῶν.

Ἐν τῷ Μωσαϊκῷ νόμῳ ἅπασα ἡ δικαιοσύνη περιείχετο ἐν τῷ ἀξιώματι, ὅπερ ἡ ἱστορία διέσωσε διάσημον, «ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς, ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, χεῖρα ἀντὶ χειρός, πόδα ἀντὶ ποδός, κατάκαυμα ἀντὶ κατακαύματος, τραῦμα ἀντὶ τραύματος, μώλωπα ἀντὶ μώλωπος»¹. Ἦν ἀξίωμα ἀντάξιον τοῦ λαοῦ ἐκείνου, ὅστις οὐδ' ἐπιεικῆς οὐδὲ δίκαιος ἐγένετό ποτε πρὸς τοὺς γειτονάς του καὶ πρὸς ἑαυτὸν, καὶ περὶ οὗ ὁ Bossuet μετὰ τόσης δριμύτητος ἔγραψεν ὅτι ἦν λαὸς τερατώδης, οὐδὲ πῦρ οὐδὲ γῆν ἔχων, ἀνευ χώρας καὶ ἀπὸ πάσης χώρας, ὁ εὐτυχέστατος τῶν λαῶν ἄλλοτε, νῦν δὲ ὁ τὸ μῖσος καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ κόσμου παντὸς ἐμπνέων, ἄθλιος χωρὶς νὰ ᾖ τοιοῦτος, ἄξιος οἴκτου χωρὶς νὰ ᾖ ἄξιος αὐτοῦ, περιελθὼν ἐν τῇ ἀθλιότητι ἐκ τῆς κατάρτας, ἣτις ἐβάρυνε κατ' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ². Ἀξίωμα ἀμοιβαίας ἐξολοθρεύσεως ἐφαρμοσθὲν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τοῦ θεοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτῶν καὶ κατ' αὐτῆς ἐπὶ τέλει ἐκτελεσθὲν. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν ἰδεῶν τούτων, τὸ τοῦ ἀντιπεπονητότος ἀξίωμα ἦν ἡ κυριαρχοῦσα ἰδέα ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τῆς ἀρχαιότητος, ἐδίδασκε δὲ αὐτὸ καὶ ὁ Πυθαγόρας ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ. Πιθανὸν δὲ εἶναι ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ δὲν φαίνεται οὕσα, τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἐσωτερικῇ δικαιοσύνῃ τῶν Ἰουδαίων, ἀκριβῆς. Τινὲς τῶν συγγραφέων, ὑπομνηματίζοντες τὸ ἐν λόγῳ ἀξίωμα, ὑποστηρίζουσιν ὅτι οἱ δικασταὶ ἐξετίμων τὴν ζημίαν καὶ χρήμασιν ἀντικαθίστων τὴν βλάβην τοῦ μέλους. Τοῦτο δὲ ἐπρέσβευον καὶ οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου³.

Παρ' Ἑβραίοις ἦσαν πολλῶν εἰδῶν τὰ δικαστήρια, ἀλλὰ κυρίως τρία ἀπετέλουν τὴν δικαστικὴν ἱεραρχίαν καὶ τάξιν, τὸ κοινὸν δικα-

¹ Ἐξόδου ΚΑ. 24—25.—Λευϊτικὸν ΚΑ. 20.—Δευτερονόμ. 10, 21.

² Bossuet. Sermons. σελ. 320.

³ Selden. De juris naturalis et gent. VI. 8.—Pastoret. Histoire de la législation t. IX. 125.

στήριον, τὸ συμβούλιον τῶν γερόντων τῶν πόλεων καὶ τὸ μέγα Συνέδριον. Ἐρευνήσωμεν ἐν τάχει τὰ καθ' ἕκαστον αὐτῶν.

Τὸ κοινὸν δικαστήριον ἀκριβῶς εἰπεῖν ἦν εἶδος τι διαιτητικοῦ δικαστηρίου, συντεταγμένον κατὰ τύπους ὠρισμένους καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν δικαστῶν. Ἐκ τούτων δύο ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν διαδίκων, ὀριζόντων ἀνὰ ἓνα, τοῦ τρίτου διοριζομένου ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων. Ὁ τρίτος οὗτος ἔδει γὰρ ἐκλεγῆ μεταξὺ τῶν ἀνεγνωρισμένης ἀξίας καὶ εὐθύτητος ἀνδρῶν. Ἡ ἐκλογή αὕτη τῶν τοιούτων προκρίτων δὲν ἦν ἐν τούτοις προῖόν κενῆς τοῦ δημοσίου φρονήματος ἐκτιμήσεως. Ἐκ τῆς Μίσχνας¹ μαθητόμεν ὅτι πολιτικαὶ συνελεύσεις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ἐλάμβανον χώραν κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ σαββάτου, τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ σεληνιακοῦ μηνὸς καὶ καθ' ὠρισμένας τινὰς ἐπισήμους ἐορτάς. Κατὰ τὰς συνελεύσεις ταύτας οἱ προφῆται προσηγόρευον τὸν λαὸν καὶ ὁ λαὸς μεταξὺ ἄλλων ἀποφάσεων, ἃς ἠδύνατο γὰρ λάβῃ, καθώριζε διὰ χειροτονίας τοὺς δυναμένους γὰρ καθέξωσι τὴν τάξιν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἦσαν ἀξιοὶ τῆς συστάσεως ταύτης, καὶ ἐξ ἧς εἰ δύο ἐκλεγόμενοι δικασταὶ τοῦ κοινοῦ δικαστηρίου ἐξέλεγον τὸν τρίτον. Τὸ κοινὸν δὲ τοῦτο δικαστήριον συνηδρίαζεν ἐν ταῖς πύλαις τῶν πόλεων ἢ ἐν ταῖς ἄκραις τῶν ὄδων, ἐκδικάζον ἢ ἀποφαινόμενον ἐπὶ τῶν κοινῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἀνευ διχφέροντος ποινικῶν ὑποθέσεων, ἐφ' ὧν μόνον τὴν ποινὴν τῆς μαστιγώσεως ἢ τοῦ προστίμου ἐδικαιοῦτο γὰρ ἐπιβάλλῃ.

Ἐὰν τὸ κοινὸν δικαστήριον εἶχε τὸν διαιτητικὸν τοῦτον χαρακτῆρα, ἐν' ἀποφαίνηται ἐπὶ τῶν κοινῶν καὶ εὐκόλων διαφορῶν μόνῃ τῇ συνηδρῳμῇ τῆς λογικῆς, τὸ λεγόμενον δικαστήριον τῶν γερόντων τῶν πόλεων εἶχεν εὐρυτέραν καὶ μείζονα δικαστικὴν ἐξουσίαν. Ἐδρα τοιούτου δικαστηρίου ἦν πᾶσα πόλις πληθυσμὸν ἔχουσα τοῦλάχιστον εἴκοσι καὶ ἑκατὸν οἰκογενειῶν, ἐν μόνῃ δὲ τῇ Ἱερουσαλήμ, τῇ τοῦ κράτους πρωτεύουσῃ, ἦδρευον δύο. Ἦν δὲ ἰσόβιον τὴν ἀρχὴν καὶ οἱ δικασταὶ προσχειρίζοντο διὰ χειροτονίας· πρόεδρος αὐτῶν ἦν ὁ πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν καὶ αἱ ἀποφάσεις ἐξεδίδοντο διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας. Τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι καὶ δικάζειν ἀπεκλείοντο οἱ νόθοι, οἱ τοκογλύφοι, οἱ ἄσωτοι καὶ ἐν γένει πάντες οἱ ἐπιλήψιμον ἔχοντες τὸν

¹ Ἡ Μίσχνα ἦν συλλογὴ τῶν πολιτικῶν νόμων καὶ τῶν ραββινικῶν παραδόσεων τῶν Ἑβραίων. Οἱ Ἰουδαῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Μωϋσῆς, λαβὼν ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ τὸν δεκάλογον, ἔλαβε ταύτοχρόνως παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἑτέρους νόμους, οὓς ἐκ παραδόσεως ἐτήρουν μέχρι τοῦ Ἰούδα, ὃς συνέλεξεν αὐτοὺς ἐν κώδικι. Φαίνεται δὲ γραφεῖσα ἡ Μίσχνα κατὰ τὸν δεύτερον μ. Χ. αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Ταλμούθ.

βίον. Ἡ ἐκλογή αὐτῶν ἐγένετο κατὰ τοὺς πρώτους μὲν χρόνους ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Βασιλείας οἱ δικασταὶ πάντες διορίζοντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως¹. Ἐδίκαζε δὲ τὰς διαφορὰς ἐκείνας, αἵτινες ἐσχετίζοντο πρὸς τὸν νόμον καὶ ἀπετελεῖτο ἐξ εἰκοσι καὶ τριῶν μελῶν. Ἐκτὸς τῶν περιπτώσεων, ἐφ' ὧν ὑπῆρχεν ἀμφισβήτησις τῆς ἐννοίας τοῦ νόμου καὶ ἐφ' ὧν, ἐν περιπτώσει δυσκολίας, ὤφειλε νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην τῆς γερουσίας καὶ τῶν ἀρχιερέων, τὸ δικαστήριον τῶν γερόντων τῶν πόλεων εἶχε μόνον τὸ δικαίωμα ἐν ἀπαγγέλλῃ τὴν κεφαλικὴν ποινὴν. Ἐν ἐκάστῃ δὲ τῶν δέκα φυλῶν ὑπῆρχε παρόμοιον δικαστήριον καὶ πρὸς καταδίκην ἀπητοῦντα τρισκαίδεκα ψῆφοι.

Ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία ἐξετελεῖτο, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, διὰ μαρτύρων, τῆς μαρτυρίας ἐνὸς μόνου μὴ οὔσης ἐπαρκούς, διότι ὁ νόμος ἀπῆτει τὸ σύμφωνον τῶν καταθέσεων τῶν καταμαρτυριῶν, ἰδίᾳ δὲ ἐν ταῖς ποινικῶν χαρακτῆρα ἐχούσαις δίκαις². Τῆς ὑποχρέσεως ταύτης τοῦ καταμαρτυρεῖν ἀπηλλάσσοντο ὁ μέγας Ἀρχιερεὺς, διὰ τὸ σεβαστὸν τοῦ ἀξιώματος, ἀπεκλείοντο δὲ οἱ δοῦλοι, αἱ γυναῖκες, οἱ ξένοι καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν ὅσοι δι' ἀτιμίαν ἀπεκλείοντο τῆς δικαστικῆς λειτουργίας.

Ἡ δίκη δ' ἐγένετο δημοσίᾳ· ἢ ὑπὸ τοῦ κατηγορουμένου ἀπολογία ἐν ταῖς ποινικαῖς δίκαις ἀπηγγέλλετο ὑπὸ τοῦ ἰδίου, μὴ ἐπιτρεπομένων συνηγόρων³. Ἔδει δὲ αὕτη νὰ ᾖ σύμφωνος πρὸς τὰς μαρτυρικὰς καταθέσεις, ἐν περιπτώσει δὲ διαφωνίας αὐτῶν ἡ ποινὴ ἦν μετριωτέρα, ἀποδεικνυομένης ἐν μέρει τῆς ἐνοχῆς. Αἱ βάσανοι ἀπηγορεύοντο. Καταδικαζομένου δὲ τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὴν τοῦ θανάτου ποινὴν, αὕτη ἐξετελεῖτο, μὴ ὑπαρχόντων δημίων, διὰ λιθοβολίας, πρώτων βαλλόντων τῶν μαρτύρων ἐπ' αὐτόν⁴.

Τὸ μέγα Συνέδριον εἶχεν ὄργανισμὸν μᾶλλον διοικητικὸν ἢ δικαστικὸν καὶ ἤδρευεν ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἀπὸ τοῦ Μωϋσέως μέχρι τοῦ Ἑσδρα ἀπετελεῖτο ἐξ ἐβδομήκοντα μελῶν, ὁ τελευταῖος δὲ ἀνεβίβασε τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς ἑκατὸν εἴκοσι. Τὰ δικαστικὰ αὐτοῦ καθήκοντα συνίσταντο εἰς τὴν αὐθεντικὴν τῶν νόμων ἐρμηνείαν καὶ τὴν ἐκδίκασιν

¹ Pastoret. Histoire de la législation τόμ. III. σελ. 225—275.

² Σαριπόλου. Ἱστορία τῆς ποινικῆς νομοθεσίας τόμ. I. σελ. 200 καὶ ἐπόμε.

³ Ἴδὲ πλείονα περὶ τούτων καὶ τῆς ἐπὶ δικαστηρίων ὑπερασπίσεως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μελέτῃ «Δικηγόροι καὶ Δικηγορία» Ἀθήνησι 1890.

⁴ «Καὶ ἡ χεὶρ τῶν μαρτύρων ἔσται ἐπ' αὐτοῖς ἐν πρώτοις θανατῶσαι αὐτόν καὶ ἡ χεὶρ παντός τοῦ λαοῦ ἐπ' ἐσχάτῳ» Δευτερονόμ. ΙΓ'. 9, καὶ ΙΖ'. 4—7.

τῶν μεγάλου ἐνδιαφέροντος ὑποθέσεων. Οὕτω δὲ ἐδίκαζε τὰ πολιτικά ἐγκλήματα, τὴν κακοδικίας δίκην, τὴν ἐπὶ μοιχείᾳ κατηγορίαν, τὰς κατὰ τῶν ψευδοπροφητῶν δίκας, καὶ διέτασσε τὴν ἐνώπιον αὐτοῦ ἐμφάνισιν τοῦ μεγάλου Ἀρχιερέως, εἴαν κατηγορεῖτο ἐπὶ πράξει ἐπαγούσῃ τὴν κεφαλικὴν ποινὴν, καὶ ἀπεφαίνετο ἐπὶ τῶν κατὰ τῶν γερουσιαστῶν, τῶν προφητῶν ἢ τῶν στρατηγῶν κατηγοριῶν. Ἡδύνατο νὰ τιμωρήσῃ πόλεις ἢ καὶ φυλάς ὀλοκλήρους, εἴαν μεθίσταντο τῆς θρησκείας καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὸ μέγα συνέδριον ἐνόμαζε καὶ καθώριζε τὰς ἐπιτροπὰς ἐκεῖνας, αἵτινες ὤφειλον νὰ ὑποστῶσι τὴν ποινὴν. Ὁ δικαστικὸς οὗτος διοργανισμὸς τῶν Ἰουδαίων ἐπέμεινε παρὰ τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς, αἵτινες ἐγένοντο παρ' αὐτοῖς διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν δικαστῶν καὶ εἶτα τῶν βασιλέων, καὶ ἐπέζησε καὶ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτησιν, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς αἱ θανατικαὶ καταδίκαι αἱ ὑπὸ τῶν δικαστηρίων αὐτῶν ἀπαγγελλόμεναι ἔδει ἵνα ἐπικυρῶνται ὑπὸ τοῦ ρωμαίου δικαίου ἢ ἀνθυπάρχου, ὡς βλέπομεν τοῦτο ἐπὶ τῆς δίκης καὶ καταδίκης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τοιαῦται περιεσώθησαν ἡμῖν αἱ τῶν προΐστορικῶν ἐθνῶν περὶ δικαιοσύνης πληροφορίαι καὶ παραδόσεις. Ἐν τῇ βαθμιαίᾳ τῶν χρόνων ἀνελιξεί ἡ πρώτη τῆς δικαιοσύνης μορφή μετεβλήθη καὶ ἐνεδείχθη ἀναλόγως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, ἀλλ' οὐχ ἦττον δὲν ἔλαβε τὴν ὄψιν οὐδὲ τὸν χαρακτῆρα, μεθ' ὅλην τὴν παρέλευσιν αἰώνων, ὃν διεμόρφωσαν ἐν τάχει οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι, καὶ ὅστις ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶσις τοῦ νομοθετικοῦ καὶ δικαστικοῦ συστήματος τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Ἐκ τῆς βραχείας ταύτης ἐπιθεωρήσεως τοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν τῆς Ἀνατολῆς λαῶν καταφαίνεται ἡ πνευματικὴ διαφορὰ τῶν δύο μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν πρὸς τὸν ἄγρον ἰδεῶν καὶ ἀποχαυνωτικὸν χαρακτῆρα τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, οἵτινες μεθ' ὅλον τὸν ὄγκον, τὸν πλοῦτον καὶ τὸν ἀριθμὸν, αἴποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐχρησίμευσαν ὡς μέσα τῆς πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς ἀναδείξεως τῶν τε Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων.

Ἐκείθεν τῶν ὀρίων τῶν ἱστορικῶν χρόνων μόνη ἡ ἰσχυρὰ καὶ γόνιμος τῶν Ἑλλήνων φαντασία ἔθηκεν ὀλοκλήρον κόσμον πλήρη φωτὸς καὶ ζωῆς, ἐν ᾧ οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀμιλλώμενοι ἐξ ἡρωϊσμοῦ καὶ πνεύματος, συνεχρότουν μάχας, ἐκτιζόν πόλεις, ἱδρουν δυναστείας καὶ ἐφεύρισκον τέχνας, αἵτινες ἐμελλον νὰ δεξάσῃσι τὸ προνομιοῦχον τῶν Ἑλλήνων γένος. Ὅπως δὲ οἱ τῆς Ἀνατολῆς λαοί, οἱ τῆς ἡρωϊκῆς περιόδου Ἕλληνες τὴν πηγὴν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης ἔθηκαν ἐν χώρα ὑψηλοτέρᾳ καὶ ἀγνοτέρᾳ τοῦ στενοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἐκινούντο καὶ

ἐπάλαιον τ' ἀνθρώπινα πάθη. Ἡ δύναμις καὶ τὸ δίκαιόν εἰσιν ἀπόρροιαί τοῦ Διός, τοῦ παντοκράτορος καὶ κυρίου τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ δημιουργοῦ καὶ συντηρητοῦ τῆς παγκοσμίου τάξεως. Ἐν ὀνόματι αὐτοῦ οἱ βασιλεῖς ἐβασίλευον καὶ ἐδίκαζον τὰς μεταξὺ τῶν λαῶν των ἐγειρομένας διαφορὰς¹ καὶ ὅπως ὁ Νέστωρ, διὰ τοῦ Ὀμήρου, λέγει ὁμιλῶν πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα :

... σέο δ' ἄρξομαι, οὐνεκα πολλῶν
λαῶν ἐσσι ἄναξ, καὶ τοι Ζεὺς ἐγγυάλιξεν
σχήπτρον τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βουλεύησθα.²

Πάντα τὰ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀσθενῶν ἔθιμα, δι' ὧν ὑποκαθίστατο ἡ τάξις πρὸς τὴν βίαν καὶ συνεκροτεῖτο ἡ ὁμόνοια ἐν τε ταῖς πόλεσι καὶ ταῖς οἰκογενείαις, ἦσαν προΐοντα τῆς ἀμέσου καὶ διαρκοῦς τῆς θείας βουλήσεως ἐκδηλώσεως. Ἡ ἰδέα τοῦ νόμου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν, ἅτινα τὰ νεώτερα ἔθνη ἀποδίδουσιν αὐτῷ, δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὰς ἐποχὰς ἐκείνας ἐν τῇ ὁμηρικῇ κοινωνίᾳ, ἐν ἣ ἡ αὐτὴ λέξις ἐχρησίμωσεν ἵνα ὑποδεικνύη τοὺς χρησμούς καὶ τὰ δικαιώματα ἅμα τῶν θνητῶν³. Ὁ Ὀμηρὸς αὐτὸς δὲν ἐγίνωσκε τὸν ὄρον τοῦτον, ὃν οἱ ἐγγύτερον ἡμῖν ποιηταί, ἱστορικοὶ καὶ φιλόσοφοι μετεχειρίσθησαν ἵνα διαγράψωσι τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους. Αἱ διακεκριμέναι τὴν σήμερον ἰδέαι τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου συνεχέοντο καὶ ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς αὐτῶν ἦσαν δυσδιάκριτοι.

Διὰ τῆς ἰσχυρᾶς καὶ ἀγνῆς ἅμα φαντασίας τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς αἱ ἀρχέτυποι αὐταὶ ἰδέαι ἀνεδημιουργήθησαν, ὡς εἰπεῖν, ὑπὸ νέον καὶ λαμπρὸν τύπον ἐν τῇ χαρακτηριζούσῃ τὴν μυθολογίαν τῆς πρωτογενοῦς Ἑλλάδος εὐφρεῖ καὶ σφριγώσῃ ὄψει. Πάντα τὰ σπουδαιότερα μέρη τῆς κοινωνικῆς τάξεως κατέστησαν διαδοχικῶς πνεύματα ἰσχυρά, θεοὶ ἀθάνατοι. Ἡ Θέμις, ἡ Δίκη, ἡ Εὐνομία καὶ ὁ Ὀρκός⁴, μεταβληθέντα εἰς προσωπικότητας ζώσας καὶ θείας, ἐπιφυλάττουσιν αὐστηρὰν τὴν τιμωρίαν εἰς τὸν Δόλον, τὴν Βίαν καὶ τὴν πολύμορφον Ἀδικίαν. Ἡ Δικαιοσύνη, θυγάτηρ τῆς Θέμιδος καὶ τοῦ βασιλέως τῶν

¹ «Κύριοι ἦσαν οἱ βασιλεῖς τῆς τε κατὰ πόλεμον ἡγεμονίας καὶ τῶν θυσιῶν εἶναι μὴ ἱερατικά, καὶ πρὸς τούτοις τὰς δίκας ἔκρινον» Ἀριστοτέλους πολιτ. Γ. Ο § 7. ² Ἰλιάδος Α. 238—239. Β. 497. Ι. 98—99. Ὀδυσσεύς 1.179. Ἡσιόδου. Ἔργα καὶ Ἡμέραι σ. 279—280.

³ Ὀμήρου Ἰλ. Ι. 98—100.

⁴ Ἀπόθι Ι. 238.

⁵ Ἡσιόδου Θεογονία Τ. 301.

θεῶν, ἐδρεύουσα παρά τὸν θρόνον τοῦ πατρὸς αὐτῆς, οὐδέποτε ἀποκάμνει καταγγέλλουσα τὰ ἐγκλήματα καὶ ζητοῦσα τὴν παραδειγματικὴν αὐτῶν τιμωρίαν¹.

Οὕτω δὲ οἱ νόμοι, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, τὰ ἐθνικὰ ἔθιμα δὲν ἦσαν ἀρχαῖα λόγῳ μόνον καταγωγῆς, ἀλλ' ἀπελάμβανον τῆς ἀπαύστου καὶ ἀοράτου φυλακῆς τῶν ἀθανάτων τοῦ Ὀλύμπου κατοίκων. Ἡ πολιτικὴ καὶ ποινικὴ νομοθεσία παρίστατο ὡσαύτως διὰ συμβόλων ἐν ταῖς δημῶδες παραδόσεσιν. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Διός, τοῦ ἀπηνοῦς τοῦ Ἄρεως ἀντιπάλου, ἡ Δίκη, ἡ Εὐνομία καὶ ἡ Εἰρήνη, σεμναὶ τῆς Θέμιδος καὶ τοῦ βασιλέως τῶν θεῶν θυγατέρες, συνεβάδιζον καὶ ἠγρῦπνουν ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν θνητῶν².

Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ δοξασίαι καὶ ιδέαι βάσιν εἶχον τὴν θρησκείαν καὶ τὴν οἰκογένειαν. Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκογένεια ἐγεννήθη ἐκ τῆς πρωτογενοῦς ταύτης θρησκείας, ἣτις παρήγαγεν ὡσαύτως τὸν γάμον καὶ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, συνέσφιγξε τοὺς συγγενικοὺς δεσμοὺς καὶ ἐδημιούργησε τὸ δίκαιον τῆς κληρονομίας. Ἡ θρησκεία δὲ αὕτη ἀφοῦ ἀνεπτυξέ τὴν οἰκογένειαν, ἐμόρφωσε καὶ ἀνεδείξεν εἶτα τὴν πολιτείαν, ἐν ἣ ἐνέμεινε διοικοῦσα ὡς τὸ πρὶν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Ἀπ' αὐτῆς ἡ πολιτεία ἠντλησε τὰς ἀρχάς της, τὰ ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις της. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ αἱ γηραιαὶ αὗται παραδόσεις μετερρυθμίσθησαν ἢ ἐξέλιπον, τὸ δὲ ἰδιωτικὸν δίκαιον καὶ αἱ πολιτικαὶ δοξασίαι συμμετέσχον τῶν μεταβολῶν τούτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθη τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν πνεῦμα, ἐξ οὗ ἀνεδείχθησαν αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι.

Ἐντεῦθεν δὲ βαθμηδὸν ἀνεπτύχθη καὶ ἐμορφώθη χαρακτήρ τις δημοσίου βίου ἀπὸ τῶν θεοκρατικῶν τούτων ιδεῶν. Ἡ θρησκεία ἀπῆτει ἵνα πᾶσα ἐστία ἔχῃ τὸν μέγαν αὐτῆς ἱερέα, οὐδ' ἐπέτρεπε τὴν εἰς πολλοὺς διανομὴν τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἐστία τοῦ οἴκου εἶχε τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς, ὅστις ἦν ὁ πατὴρ τῆς οἰκογενείας· ἡ ἐστία τοῦ δήμου ἢ τῆς φρατρίας εἶχεν ὡσαύτως τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς φρατρίαρχον καὶ ἐκάστη φυλὴ εἶχε τὸν θρησκευτικὸν αὐτῆς ἀρχηγόν, ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλουν βασιλέα, πρύτανιν ἢ ἄρχοντα³. Τὸ πρῶτιστον τῶν κα-

¹ Σοφοκλέους Οἰδίπους ἐν Κολωνῷ 1382. «Τὴν τὰ δίκαια ἀγαπῶσαν Εὐνομίαν ἢ πάσας καὶ πόλεις καὶ χώρας σώζει, καὶ τὴν ἀπαραίτητον καὶ σεμνὴν Δίκην, ἣν ὁ τὰς ἀγιοτάτας ἡμῖν τελετὰς καταδείξας Ὀρφεὺς παρά τὸν τοῦ Διὸς θρόνον φησὶ καθημένην πάντα τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐφορᾶν». Δημοσθένους κατὰ Ἀριστογείτονος I. 11.

² Ὀμήρου Ἰλ. E. 883. Ἡσιόδου Θεογονία 901—3.

³ Ἀριστοτέλους πολιτικά VII. 5. 11.—Θουκυδίδου 11. 15.

θηκόντων αὐτοῦ ἦν ἡ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν ἐκπλήρωσις, ἡ δὲ ἄγνοια ἢ ἀνικανότης πρὸς τοῦτο συνεπῆγεν ἅμα καὶ τὴν τῶν βασιλικῶν καθηκόντων. Οὕτως ἀρχαῖός τις τῆς Σικυῶνος βασιλεὺς ἀπεβλήθη τοῦ θρόνου, διότι ἡ χεὶρ αὐτοῦ μολυνθεῖσα διὰ φόνου, δὲν ἦν πλέον ἀγνή πρὸς ἀπόδοσιν θυσιῶν τοῖς θεοῖς. Ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαιότητος ποιηταί, ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Βιργίλιος, ἀναφέρουσι τοὺς βασιλεῖς ἀπαύστως ἀσχολουμένους εἰς τὴν τελετὴν τῶν θρησκευτικῶν διατυπώσεων, καὶ ἐν τῷ Δημοσθένει ἀνευρίσκομεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τῆς Ἀττικῆς βασιλεῖς ἐτέλουν αὐτοὶ οὗτοι τὰς ὑπὸ τῆς θρησκείας τῆς πόλεως ἐπιβαλλομένας θυσίας, ἐν ᾧ ὁ Ξενοφῶν ἀναφέρει τοὺς τῆς Σπάρτης βασιλεῖς ὡς ἀρχηγούς τῆς Σπαρτιατικῆς θεολατρίας¹. Τοῦτ' αὐτὸ ἦν καὶ ἐν Ρώμῃ· ὁ βασιλεὺς Νουμάς ἐξεπλήρου πάντα τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν πολέμων ἀπασχολούμενος, ἐσύστησε πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τούτων, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ, τοὺς ποντίφηκας².

Σὺν τοῖς θρησκευτικοῖς τούτοις καθήκουσιν, ὁ πατήρ, ὁ φρατρίαρχος ἢ ὁ βασιλεὺς ἤσκουν ταυτόχρονως ἐν τῇ ἰδίᾳ δικαιοδοσίᾳ τὴν τε δικαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἐξουσίαν. Οὕτω δὲ ἐφ' ὅσον ἡ θρησκεία ἀνεμίγνυτο ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν ἀρχαίων πόλεων διοικήσει, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ, ἐν τῷ πολέμῳ, ἀναγκαιῶς οἱ ἐκπροσωποῦντες αὐτὴν ἦσαν ταυτόχρονως βασιλεῖς, δικασταί, ἱερεῖς³.

Ἡ πρώτη ἄλλως τε τῆς Ἑλλάδος προϊστορικὴ ἐποχὴ δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν εὐκρινῆ ἰδέαν τοῦ ἐν γένει πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν πολιτειῶν τῆς. Ὁ πολιτικὸς αὐτῶν βίος διετέλει ἔτι ἐν νηπιώδει καταστάσει. Πολίτευμα περιλαμβάνον καὶ κανονίζον τὰς ἰδιωτικὰς καὶ δημοσίους σχέσεις τῶν κατοίκων δὲν ἦν ἔτι μεμορφωμένον, πᾶσαι δὲ αἱ περὶ τούτου ἰδέαι διετέλουν ἐν σκοτεινῷ καὶ ἀορίστῳ, ὡς εἰπεῖν, σχήματι. Αἱ πρὸς ἄλλας πολιτείας ἐξωτερικαὶ σχέσεις δὲν ὑπῆρχον, ὁ δ' ἐσωτερικὸς τῶν πόλεων διοργανισμὸς βάσιν εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ ἰσχυροτέρου. Ταῦτὸν δυνατὸν εἰπεῖν καὶ περὶ ἐθνικοῦ δικαίου, οὐτινος μόνον ἀμυδρὰ ἔχνη ἀπαντῶμεν, ὡς τὸ ἀπαραβίαστον τῶν κηρύκων. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ ὡς ἀρχαιότατον πολίτευμα ἐν τῇ μεμακρυσμένῃ ἐκείνῃ ἐποχῇ ἀπαντῶμενον ἦν ἡ πατριαρχικὴ βασιλεία, ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου λαβοῦσα τὴν ἀρχὴν, κατὰ μικρὸν δὲ καταλήξασα εἰς

¹ Δημοσθένους κατὰ Νεαίρας.—Ξενοφῶντος Πολιτεία Λακεδαιμ. 13.

² Βιργιλίου Σ. 175. Τίτος Λίβιος V.

³ «Κύριοι δ' ἦσαν τῆς τε κατὰ πόλεμον ἡγεμονίας καὶ τῶν θυσιῶν, ὅσαι μὴ ἱερατικαί, καὶ πρὸς τούτοις τὰς δίκας ἐδίκαζον.» Ἀριστοτέλους Πολιτικά III 9.

στρατιωτικήν τοιαύτην, καθ' ἣν αἱ μεταξύ τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν λαῶν σχέσεις οὐδ' ἀκριβῶς ὠρισμέναι ἦσαν, οὐδ' ἐπὶ κανόνων ἱστηρίζοντο. Τὴν σύγχυσιν ταύτην τῶν ὀρίων καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν πολιτικῶν τούτων στοιχείων οἱ λαοὶ βραδύτερον ἠδυνήθησαν νὰ καθορίσωσι καὶ νὰ διατυπώσωσιν εἰς ὀριστικούς κανόνας, ἀλλὰ καὶ τούτους πολλάκις παραβιάζομένους καὶ συγχεομένους ὡς ἐκ τῶν διαφόρων περιστάσεων καὶ τῶν ἐκάστοτε ἀναφαινομένων συμφερόντων τῶν ἰσχυροτέρων καὶ πλουσιωτέρων μερίδων.

Οὕτως ἐν ταῖς κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην ἐποχὴν πολιτείας πρῶτον εὐρίσκομεν τὸν βασιλέα, οὐ τὸ γένος καὶ τὸ ἀξίωμα ἐλογίζοντο ἱερά, ἢ δὲ δύναμις ἀπὸ τῶν Θεῶν παρεχομένη. Ἐξαιρέτως δὲ προστάτης αὐτῶν ἐνομιζέτο ὁ Ζεὺς, ὡς περὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὁ Ὅμηρος λέγει,

«Τιμὴ δ' ἐκ Διὸς ἔστι, φιλεῖ δὲ ἡ μητινεα Ζεὺς»¹.

καὶ διοτρεφεῖς καὶ διογενεῖς ἀπακαλεῖ αὐτούς, ὁ δὲ Ἡσιόδος ἐκ Διὸς βασιλῆας².

Ἡ τῆς τάξεως τήρησις καὶ ἡ τῶν ἐθνικῶν ἐθίμων καὶ παρ δόσεων συντήρησις ἦσαν τὸ πρῶτον τῶν καθηκόντων αὐτῶν. Ἡ διοίκησις καὶ ἡ τῆς δικαιοσύνης ἀπονομὴ ἦσαν τὰ σύμβολα τοῦ σκῆπτρου, ὅπερ ὁ βασιλεὺς τῶν θεῶν εἶχε παραδώσει αὐτοῖς. Ἐν τῇ ζωηρᾷ καὶ ἀφελεῖ τοῦ Ὁμήρου γλώσσῃ, οἱ βασιλεῖς ἦσαν ἐξαιρέτως οἱ δικαστοὶ ἢ θεμιστοπόλοι τῶν λαῶν αὐτῶν³. Ὁ Ζεὺς ἐμπνέει αὐτούς καὶ ἡ Ἐκάτη, ἀόρατος τοῖς θνητοῖς αὐτῶν ὀφθαλμοῖς, κἀθηται περὶ τὸ πλευρὸν αὐτῶν, ὅταν ἀποδίδωσι τῷ λαῷ τὸ δίκαιον⁴. Ὁ Ὅμηρος ἀγνοεῖ δόξαν μείζονα καὶ λαμπροτέραν τῆς τοῦ δικαστοῦ βασιλείας,

ὅστε θεουδῆς
ἀνδράσιν ἐν πολλαῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσει
εὐδικίας ἀνέχουσι . . .

καὶ οὕτω καθίστανται ἐνάρετοι οἱ λαοὶ ὑπ' αὐτόν⁵. Καίτοι δὲ τὰ ὄρια τῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἔργων τοῦ βασιλέως δὲν ἦσαν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ὠρισμένα, οὐχ ἦττον τὰ καθήκοντα αὐτῶν δὲν ἦσαν ἄγνωστα καὶ ἐν πολλοῖς τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ὑπέκειτο εἰς περιορισμούς τινας, διὰ τὴν παράβασιν τῶν ὁποίων κατακρίνετο ἢ τούναντίον, ἐν ἐκπλη-

¹ Ὁμήρου Ἰλ. Β. 179.

² Ἡσιόδου Θεογονία 96.

³ Ὁμήρου Ἰλ. Α. 238. 1. 96. Ὀδυσσ. Μ. 86. τ. 109.

⁴ Ὁμήρου Ἰλιάδος.

⁵ Ὁμήρου Ὀδυσσ. τ. 109—111.

ρώσει, ἐπηνεῖτο. Ἡ διαρκὴς περὶ τῶν δημοσίων μέριμνα καὶ φροντίς ἐπεβάλλετο αὐτῷ καὶ καθήκον εἶχε πρὸ πάντων νὰ προβλέπη καὶ ἐφορᾷ, διότι, ὡς ὁ Ὅμηρος λέγει,

«Οὐ χρὴ παννύχιον εὔδειν βουλευφόρον ἄνδρα
ὦ λαοὶ τ' ἐπιτετράραται καὶ τόσσα μέμηλεν»¹.

Ἰδίᾳ δὲ τὸ μέγιστον τῶν καθηκόντων τούτων ἦν ἡ τῆς δικαιοσύνης ἀπονομή. Τὸ δίκαιον δὲ ἐστηρίζετο εἰς πατροπαραδότους τινὰς καὶ ἐκ τῆς συνηθείας παραδεδομένους ὁρισμούς, οἵτινες ὡς νόμοι ἐθεωροῦντο καὶ ἐνομιζόντο ὡς παρὰ τῶν θεῶν δεδομένοι, ἰδίᾳ δὲ ὡς παρὰ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος προστατευόμενοι. Ὄφειλον δὲ οἱ βασιλεῖς νὰ γινώσκωσιν αὐτούς, καθόσον νόμοι ἔγγραφοι δὲν ὑπῆρχον, οὐδ' ἡ λέξις αὕτη παρ' Ὁμήρῳ εὔρηται. Ἐδίκαζον συνήθως μετὰ τῆς βουλῆς τῶν γερόντων τὰς σοβαρωτέρας τῶν ἰδιωτικῶν διενέξεων καὶ διαφορῶν, καθόσον ἡ πολιτεία ἐνδιεφέρετο δι' αὐτάς. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἰδιωτικαὶ διαφοραὶ ἐλύοντο συνήθως διὰ διαιτησίας, ἐκτὸς ἂν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἦτουν τὴν δημοσίᾳ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκδίκασιν τῆς διαφορᾶς των. Τοιαῦτα δὲ ἦσαν συνήθως τὰ περὶ τὴν περιουσίαν ἀδικήματα.

Ἐντεῦθεν δὲ οἱ βασιλεῖς δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τῆς δικαιοσύνης ἀπονομεῖς. Ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν, ὡς ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρονικοῖς τοῦ Ἰσραήλ, ἀναφέρονται καὶ οἱ γέροντες, ἐδρεύοντες ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἀποφαινόμενοι ἐπὶ τῶν ὑποβαλλομένων αὐτοῖς ὑποθέσεων ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἀπλότης αὕτη τοῦ δικαστικοῦ τούτου ὀργανισμοῦ ἐξισοῦτο πρὸς τὴν τῶν δασονομικῶν τύπων.

Συνεδριάζοντες ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι ἐσπέρας² οἱ δικασταὶ οὗτοι συνηθροίζοντο ἐν τῇ ἀγορᾷ παρὰ τοὺς βωμούς³ ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ λαοῦ καὶ τῶν θεῶν, ἐνῶ οἱ κήρυκες, φέροντες σκῆπτρον, ἐτήρουν τὴν τάξιν καὶ περιώριζον τὰς ἐνίοτε θορυβώδεις ἐκδηλώσεις τῶν συμπαθειῶν τοῦ πλήθους. Ὁ Ὅμηρος καλεῖ τούτους ἀρωγούς. Καθήμενοι ἐπὶ λιθίνων ἐδωλίων, ἱερῶ ἐνὶ κύκλῳ, χωρίζοντι αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀκροατῶν, εἶχον ἀπέναντι αὐτῶν τὸν ἐνάγοντα καὶ τὸν ἐναγόμενον, καθημένους ὡσαύτως, ἀλλ' ἐγειρομένους ἀλληλοδιαδόχως ἵνα ἐκτιθῶσι τὰς αἰτήσεις των⁴. Μετὰ τοῦτο ἐξητάζοντο οἱ μάρτυρες καὶ εἶτα συνεχέπτοντο, χωρὶς νὰ κινηθῶσιν ἐκ τῆς θέσεώς των, περὶ τῆς λύσεως ἢ

¹ Αὐτόθι Β. 133.

² Αὐτόθι Μ. 439.

³ Αὐτόθι Α. 807.

⁴ Ὁμήρου Ὀδύσσ. Α. 568.

ἀποφάσεως τῆς δίκης. Μετὰ τὴν σύσκεψιν ταύτην ἠγείροντο, ἐλάμβανον εἰς χεῖρα τὰ σκῆπτρα τῶν κηρύκων καὶ ἀπήγγελλον τὴν ἀπόφασιν. Ὁρισμένον χρηματικὸν τίμημα κατετίθετο ἐν τῷ κύκλῳ προηγουμένως καὶ ἐδίδοτο τῷ κερδήσαντι⁴.

Πλείονες λεπτομέρειαι περὶ τῶν δικαστικῶν τύπων καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης τῶν προΐστορικῶν ἐκείνων χρόνων δὲν περιεσώθησαν ἡμῖν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ δικαίωμα, ὅπερ ἤσκουν οἱ πρῶτοι οὗτοι δικασταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, περιορίζετο εἰς συμβιβαστικὴν λύσιν τῶν διενέξεων, προκειμένου περὶ προσωπικῶν ἀδικημάτων καὶ εἰς ἀνόρθωσιν καὶ ἀποζημιώσιν τῶν κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας γενομένων προσβολῶν. Προκειμένου δὲ περὶ ποινικῆς διαδικασίας, πιθανωτάτη φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι τοιαύτη δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ὀμηρικῇ Ἑλλάδι, ἐν ἧ ἀί ἐπὶ τῶν τοιούτων διενέξεων ἀποφάσεις περιορίζοντο πάντοτε εἰς χρηματικὰς ἀποζημιώσεις.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀριστοκρατικῶν τάξεων, τὸ πολιτεύμα τοῦτο ἤρξατο ἐν μέρει μεταβαλλόμενον καὶ ἡ ἀριστοκρατία περιώρισε τὰ βασιλικά καθήκοντα μεταλαβούσα ἐμμέσως αὐτῶν, ἀφήσασα δὲ μόνον τῇ βασιλείᾳ τὸν θρησκευτικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἐν Ἀθήναις ἰδίᾳ, ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ τελευταίου αὐτῶν βασιλέως, τοῦ Κόδρου, πᾶσα ἡ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς ἀριστοκρατικῆς τάξεως. Διεχειρίζετο δὲ μόνη ἀπάσας τὰς ἐξουσίας, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, ἧς ἄλλως τε τοὺς νόμους καὶ τὰ ἔθιμα, ἥτοι τὸ κρατοῦν τότε δίκκιον, μόνη ἐγίνωσκε, μεταβιβαζόμενα ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐκ παραδόσεως. Τὸ ἐκ παραδόσεως δὲ τοῦτο δίκαιον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς κοινότητος ὠρισμένων τινῶν κληρονομικῶν τύπων ἢ θεσμῶν, ἀδύνατος δὲ ἦν ἐντεῦθεν ἡ ἀνακοίνωσις αὐτῶν εἰς ἄλλους μὴ μεμυημένους αὐτοῦ. Εἰς τὰς ὑποχρεώσεις, ἅς ἐδημιούργει, στηριζόμενον ἐπὶ τῆς προλήψεως συγγενείας ἐξ ἀρχῆς ὑπαρχούσης, δὲν ἦν δυνατόν νὰ συμπεριλάβωσι καὶ ἐκείνους, οἵτινες οὐδεμίαν εἶχον σχέσιν ἢ δεσμόν τοιαύτης τινὸς φύσεως. Τὸ δίκαιον δὲ τοῦτο, ὡς εἶπομεν, οὐδὲ γραπτὸν ἦν οὐδὲ κοινὸν πρὸς τὸν λαόν.

Ἐντεῦθεν δὲ αἱ τὴν ἀριστοκρατίαν ἀποτελοῦσαι οἰκογέναιαι διατήρησαν κατὰ τὸ δυνατόν τοὺς ἀρχαίους τύπους τοῦ πατριαρχικοῦ βίου. Δὲν ἔζων συνηνωμέναι ἐν τῇ πόλει. Ἐμμενον διεσπαρμέναι ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐν ταῖς μεγάλαις αὐτῶν ἰδιοκτησίαις, περιβαλλόμεναι ὑπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ δούλων καὶ ἄλλων ὑπηρετῶν καὶ διοικούμεναι ἐκάστη

⁴ Ὀμήρου Ἰλ. Α. 807. Ε. 387. Ὀδύσσει. Μ. 439.

αὐτῶν ὑπὸ ἰδίου ἀρχηγού¹. Οὕτω δὲ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν τούτων ἀρχηγῶν τῶν διαφόρων ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, οἵτινες συνερχόμενοι καθ' ὠρισμένης ἡμέρας ἔθουον τοῖς θεοῖς καὶ εἶτα συνεσκέπτοντο ἐπὶ τῶν κοινῶν τῆς πόλεως ὑποθέσεων. Ἡ ἱστορία ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ χρονικῇ περιόδῳ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν πολὺ ὀλίγας παρέχει ἡμῖν πληροφορίας. Μνημονεύουσα πολλὰ τῶν γεγονότων τῶν χρόνων τῶν ἀρχαίων βασιλείων, οὐδὲν σχεδὸν διετήρησεν ἐξ αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κυβερνήσεως τῶν ἀριστοκρατικῶν τάξεων. Πιθανῶς δὲ τοῦτο καθόσον πολὺ ὀλίγα γεγονότα ἦσαν ἄξια ἐνδιαφέροντος. Ἡ εἰς τὸν ἀρχαῖον πατριαρχικὸν βίον ἐπάνοδος συνεκράτησεν ἀπανταχοῦ καὶ ἠμπόδισε τὴν πρόοδον τοῦ ἐθνικοῦ βίου.

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς δεκάτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος πνεῦμά τι φιλελεύθερον καὶ πολιτικώτερον ἤρξατο ἐπιπνέον ἐπὶ τῶν πολυαριθμῶν ἐκείνων Ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Τὰ μοναρχικὰ πολιτεύματα τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κρατοῦντα ἤρξαντο κατὰ μικρὸν καταρρέοντα καὶ τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα ἐπέπνευσεν οὕτως ὀρμητικῶς, ὥστε ἐν ταῖς μετέπειτα ἑκατονταετηρίδι, μέχρι σχεδὸν τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἐν ὀλίγαις μόνον πόλεσιν ἠδυνήθη ἵνα περισωθῶσιν. Ἡ ἔμφυτος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων ἀγάπη, ἡ φυσικὴ αὐτῶν εὐφυΐα καὶ ὁ βαθμηδὸν ἀναπτυχθεὶς πνευματικὸς βίος, συνδυαζόμενος πρὸς τὴν μικρὰν τῶν πολιτειῶν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς κοινῆς συμβιώσεως δημοτικὴν ἀνάπτυξιν, συνέτεινεν εἰς τὴν παραδοχὴν καὶ ἀπανταχοῦ σχεδὸν διαμόρφωσιν δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ἡ ἐκπαίδευσις τῶν κατωτέρων τάξεων, μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὔσα προνόμιον μόνον τῶν ἀνωτέρων, ἡ ἀπλότης τῶν πρὸς ἀλλήλας πόλεις πολιτικῶν σχέσεων καὶ ἡ γενικὴ χρῆσις τῶν δούλων κατέστησαν πάντας τοὺς πολίτας πασῶν τῶν τάξεων ἀνεξαρτήτους καὶ δυναμένους νὰ σκεφθῶσι περὶ τῶν γενικῶν τῆς πόλεως συμφερόντων, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ταῦτα διευθυνόμενα ὑπὸ ἀνοήτων ἡγεμόνων ἢ βασιλέων παρεκτρεπομένων πολλάκις εἰς ἀνομήματα, ἐκινδύνευσαν ἐγκαταλειπόμενα εἰς τὰς αὐθαίρετους ὀρέξεις τῶν διοικούντων.

Ἡ ἱστορία δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀπομνημονεύσῃ ἀκριβῶς τὴν ἀρχὴν τοῦ περιορισμοῦ τούτου τῶν βασιλικῶν προνομίων διὰ τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ ἐν τοῖς δημοσίοις τῶν πολιτειῶν πράγμασι. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι αἱ λαϊκαὶ συνελεύσεις ἐν αἷς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν βασιλέων ἀπεφασί-

¹ Θουκυδίδου 11. 15—16.

ζοντο τὰ τῆς πολιτείας, ἀναφαίνονται ἐπ' αὐτῶν τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἐμφανίσεως τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν. Ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν, ἐν οἷς ἡ ἀπόλυτος μοναρχία φαίνεται καταπίπτουσα διὰ τῆς ἀπαύστως αὐξομένης ἐπικρατήσεως τῆς ἀριστοκρατικῆς τάξεως, βλέπομεν ἤδη τὸν λαὸν ὁλόκληρον συνεργόμενον εἰς συνελεύσεις, ἐν οἷς δὲν ἐξέφραζε μὲν τὴν γνώμην αὐτοῦ οὐδ' ἀπεφάσιζεν ὀριστικῶς περὶ τῶν δημοσίων, ἀλλ' ἐλάμβανεν ἀπλῶς γνώσιν τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ περὶ αὐτὸν συμβουλίου τῶν ἀρίστων ἢ γερόντων ἀποφασισθέντων.

Ὁ ἀγὼν δ' οὗτος διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ μεταξὺ τοῦ δήμου καὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν τάξεων πάλη ἀπέληξεν ὑπὲρ τοῦ πρώτου καὶ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα καθιδρύθη ὀριστικῶς ἐν ταῖς πλείσταις τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν, διαμορφωθὲν καὶ τελειοποιηθὲν ἰδίᾳ ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ τέλη τῆς 7ης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπεβλήθη τοῖς εὐπατρίδαις ἢ σύνταξις πολιτικοῦ δικαίου, ὀρίζοντος τὰς ἰδιωτικὰς τῶν πολιτῶν σχέσεις. Τὸ ὄνομα τοῦ Δράκοντος διέμεινεν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ καὶ τῇ ἐποχῇ, καθόσον αἱ ἐπιβληθεῖσαι ποινικαὶ διατάξεις διεσώθησαν διάσημοι ἐκ τῆς ἀυστηρότητος αὐτῶν. Ἀλλ' οὐχ ἥττον μέρος τοῦ ποινικοῦ τούτου δικαίου διέμεινεν ἐν ἰσχύϊ ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Κατὰ τὸ 612 ὁ Κύλων, γαμβρὸς τοῦ Θεαγένους τυράννου τῶν Μεγάρων, ἐζήτησε τὴν ἀνασύστασιν τῆς τυραννίας. Κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ἵνα ὑπερισχύσῃ καὶ πάντες οἱ ὀπαδοὶ του ἐσφάγησαν ἀνηλεῶς. Διηρημένοι οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι ἐσωτερικῶς, ἠττημένοι δὲ ἀπανταχόθεν ὑπὸ τοῦ Πιπτακοῦ τῆς Μυτιλήνης καὶ τῶν Μεγαρέων, καταλαβόντων τὴν Σαλαμίνα, ἔρριψαν τότε τὸ ὄμμα πρὸς τὸν Σόλωνα, ὅτινι ἀνέθηκαν τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἀνακαίνισιν καὶ διοργάνωσιν ἐν γένει τῆς πολιτείας καὶ τῆς δικαιοσύνης.

Ἡ τοῦ Σόλωνος νομοθεσία μεταρρυθμίσασα τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων σύνταξιν καὶ ἀναδιοργανώσασα τὰ δικαστήρια, ἐγένετο ἡ ἀφετηρία, ἀφ' ἧς ὤρμησεν ἡ Ἀθηναϊκὴ πολιτεία πρὸς τὴν μετέπειτα αἰδίων δόξαν, καὶ ἦν οἱ μετέπειτα χρόνοι ἐπὶ μικρὸν μόνον μετέβαλον. Τὸ νεωτεριστικὸν πνεῦμα, ὅπερ ὁ Σόλων ἐν τῇ ἐν γένει νομοθεσίᾳ αὐτοῦ ἠκολούθησε, καταρρίψας τὰς πλείστας τῶν ἀρχαίων παραδόσεων καὶ ἐθίμων, ὧν ἀπηγόρευσε τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἐφαρμογὴν καὶ χρῆσιν, διατυπώσας δὲ πάσας εἰς νόμους, ἦν κατὰφανὲς τεκμήριον τῆς πολιτικῆς ἀναπλάσεως τῶν πολιτειῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, αἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔζων διὰ τῶν παραδόσεων καὶ ἐντυ-

πώσεων τῆς μυθολογικῆς πολιτείας, τῶν πατριαρχικῶν ἔξεων καὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ θεοκρατικῶν ἰδεῶν, ἀποτελεῖ δὲ ἀληθῆ σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ὅτε ἡ μυθολογία παύει μετέχουσα τῆς συντάξεως τῶν πολιτειῶν καὶ τὸ θεοκρατικὸν πνεῦμα ἀποσύρεται ἐν τῇ τῶν θεῶν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου κατοικίᾳ, ἡ πολιτειακὴ σύνταξις καὶ τάξις ἔλαβε πραγματικωτέραν καὶ ὀριστικωτέραν ὄψιν, τὸ δίκαιον ἔλαβε μορφήν διὰ τῶν νόμων καὶ ἡ πρόοδος ἐντὸς τῶν ὀλίγων μετέπειτα χρόνων ἀνεπτύχθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δημιουργήσῃ τὸ πολιτειακὸν ἐκεῖνο σύστημα, ὅπερ οἱ νεώτεροι χρόνοι θεωροῦσιν ὡς τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως ἐνὸς λαοῦ.

Στέλιων Π. Ἰωαννίδης
Δικηγόρος.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

ΕΙΣ ΤΑ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΑ

§ 1.

Δ (Η). 8. 1328 α, 19—21¹: «οὐ γὰρ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν δεῖ ζητεῖν διὰ τε τῶν λόγων καὶ τῶν γινομένων διὰ τῆς αἰσθήσεως».

Τίνα εἶνε τὰ «γινόμενα διὰ τῆς αἰσθήσεως» ;

Νομίζομεν ὅτι αἱ λέξεις διὰ τῆς αἰσθήσεως εἶνε σχόλιον ἢτοι παρέμβλημα (interpolatio), παραγραφὴν ἢ παρεγγραφὴν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ὅρου τῶν γινομένων.

Ὅθεν τὸ χωρίον κατ' ἐμὴν γνώμην εἶχεν ἀρχικῶς ὡς ἐξῆς : «οὐ γὰρ τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν δεῖ ζητεῖν διὰ τε τῶν λόγων καὶ τῶν γινομένων».

Πολλαχοῦ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἀντιδιαίρουνται ὁ λόγος (ἢ οἱ λόγοι) καὶ τὰ γινόμενα, δηλαδή, ὡς λέγομεν σήμερον, ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις.

Ἐν Α. 5. 1254 α, 20—21 λέγεται : «οὐ χαλεπὸν δὲ καὶ τῷ λόγῳ θεωρῆσαι καὶ ἐκ τῶν γινομένων καταμαθεῖν».

Ὡσαύτως ἐν Δ (Η). 14. 1334 α, 2—6 ἀναγινώσκομεν τάδε :

¹ Τὸ κείμενον τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπερ κατὰ τὰς διορθώσεις ταύτας εἶχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν, εἶνε τὸ τῆς τρίτης ἐκδόσεως τοῦ Φραγκίσκου Susemihl.